

кездескен. Қытай Коммунистік Партиясы агрессорларға қарсы күреске өз қол астындағы барлық ұлтты, оның ішінде корейлерді де жұмылдыруға тырысады. Дегенмен Қытай Коммунистік Партияның құжаттарында корей халқының ұлт-азаттық қозғалысының жеке мақсаттары жайлы ештеңе де көрсетілмеген. Кей кездері тіпті ұлы ханьдық шовинизмнің белгілері де байқалады /1, 393/.

1945 жыл Корей түбегіне көптен күткен тәуелсіздікті алып келді. Десек те, осы жылдар барысында өзара туындаған қырғиқабақ соғыстардың салдарынан Корей түбегінде бір емес, екі мемлекет құрылды. 1948 жылы КХДР-дың құрылуы Қытай үшін өзара қарым-қатынастың жаңа мүмкіндіктеріне жол ашты. 1950-1953 жылдары болған Корей соғысында Қытай өз тарапынан КХДР-на көмек көрсетуге тырысты. Қазіргі күнге дейін Қытай сол жылдардағы Корей соғысында өзінің КХДР-ға тигізген көмегін айтып келе жатыр десек қателеспейміз. Өткен ғасырдың елуінші жылдары Қытайда кең танымал болған Мао Цзэдунның саясаты да КХДР-на өзінің әсерін тигізуге тырысты. 50-ші және 60-шы жылдар аралығындағы «Мәдени революция» кезінде Қытай тағы да Кореяның шекара мәселесін көтеріп, көптеген баспасөз беттерінде, әсіресе, «Қытай Халық Республикасының картасында» Пэктусан тауын өзінің жері ретінде көрсеткен болатын.

Тек 1970 жылы ғана оқшауланған саясаттан құтылғысы келген Қытай сыртқы елдермен қарым-қатынас орната бастады. Түрлі тұрғыдағы байланыс орнату үшін таңдалған алғашқы ел-

дердің қатарында КХДР болған еді. Мысалы, 1970 жылы Чжоу Эньлай өзінің шет елге сапарын осы Солтүстік Кореядан бастады. Осыдан кейін Пхеньянда көптеген дипломатиялық, сауда-экономикалық кездесулер ұйымдастырылды. 1978 жылы Пхеньянға КПК председателі Хуа Гофэн іссапармен келеді. Қытай-Жапон келісіміне қол қойылғаннан кейін бұл елге Дэн Сяопин де келді. Осы кезеңді ҚХР мен КХДР арасындағы қарым-қатынастың барынша жанданған кезі деп айтуға болады.

1. Китай и соседи. Сборник (Новое и новейшее время). - Москва, 1982. - 452 с.
2. Внешняя политика государства Цин в XVII веке. - Москва, 1977. - 122 с.
3. Кулик Б. Т. Советско-китайский раскол: причины и последствия. - Москва, 2000. - 560 с.
4. Ланьков Андрей Корейско-китайские отношения// <http://vestnik.tripod.com/articles/korea-china.html>

Корею и Китай связывают многолетние тесные отношения. Давним корейским государством приходилось держать мир с гигантской древней империи, которая оказывала очень сильное влияние на корейский полуостров. В данной статье говорится и течении политическо-дипломатических отношении Кореи и Китая с конца VII века – начала XX века.

Korea and China are linked long-term close relationship. Longtime Korean government had to keep the peace with a giant of the ancient empire, which has a very strong influence on the Korean peninsula. The article says, and within the political and diplomatic relations between Korea and China since the end of VII century - beginning of XX century.

Н.Т. Абдимомынов

ӨЗБЕК-ХАН БИЛІГІ КЕЗІНДЕГІ АЛТЫН ОРДАНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫ

Өзбек-хан Алтын Орда тарихында оның атқарған қызметі орасан зор, тіпті оның билік еткен кезеңін Жошы ұлысының «алтын ғасыры» деп атауға болады. Ол, ең алдымен, исламды мемлекет дін ретінде бекітті және экономикалық саясат нәтижесінде ақша реформаларын жүргізіп, ірі экономикалық маңызы бар қала орталықтарын дамытты. Сондай-ақ, Еуропа мен Таяу Шығыста сыртқы саясатын аса тиімді жүргізе отырып, Алтын Орданың Батыс пен Шығыстағы саяси-дипломатиялық байланыстарын нығайта түсті. Зерттеушілер бір ауыздан Өзбек-хан билігі кезінде Алтын Орда мемлекетінің күш-қуаты артып, дамуының шарықтау шегіне жеткенін мойындайды /1, 88/.

Тақырыпқа қарастыру үшін ең алдымен

Өзбек-ханның Алтын Орда билігіне келуі жөнінде біршама қарастырғанымыз дұрыс. 1281 ж. дүниеге келген Өзбек, Мөңке-Темірдің немересі, ал оның жолы болмаған ұлы Тоғырұлдың ұлы еді. Тоғырұл алғашқы кезде Төле-Бұға ханның және Алғұйдың «кіші» тең билеуші болған, бірақ, кейіннен ол Ноғай мен Тоқта-хан жасаған саяси қастандығы нәтижесінде қаза болған еді. Тоғырұлдың қазасынан кейін он жастағы Өзбек, Өтеміс қажының «Шыңғыс-наме» дерегіне сәйкес, анасы Келін-Байалын әрекеті нәтижесінде Солтүстік Кавказға (Шеркес уәлаяты) аттандырылып, билік үшін ішкі саяси таластартыстар біршама бәсеңдегенше сол аймақта паналаған. Ол жөнінде «Шыңғыс-намеде» былайша сипатталған: «Ол [Тоқтаға хан] өзі өлген-

нен кейін оның ұлымен [әл-Басармен] хандық үшін таласады деп, өзінің туған-туыстары мен үрім-бұтағын түгел қырып тастайды. Тіпті өзінің інісі Тоғрұлды да өлтірген делінеді. Кейбіреулер Тоғрұл ауырып қайтыс болды дейді. Тоғрұлдың Келін-Байалын атты әйелі болады. Ол өте көрікті болады. Тоғрұл қайтыс болған кезде оның ұлы қалады. Ол Тоқтаға хан ұлы үшін барлық туыстарын қырып жатқанын көрді. Бірнеше кісімен бірге баласын Шеркес уәлаятына асырып жібереді. Атақты Өзбек хан — Алла оған жар болсын - осы бала еді» - дейді /2, 172/. Біршама уақыт өтіп, билік үшін талас-тартыстар тынышталған кезеңде Тоқта-хан өзінің немере інісіне қайтып келуге рұхсат етіп, оны таққа отыратын «Алтын әулеттің» ұрпағы ретінде қараған. Ол жөнінде де Өтеміс қажының «Шыңғыс-наме» дерегінде кеңінен сипатталған. Сондай-ақ, Хафиз-и Абрудың «Жылнамалар жинағы» мәліметіне сәйкес, Тоқта-хан өлерінің алдында өзінің немере інісі Өзбекті әскер басшылығына қойғаны сипатталған /3, 277/. Тоқта-хан ұлының көзі тірісінде қайтыс болып, оның артынан таққа отыратын мұрагерінің болмағанын араб авторларының (ан-Нувайри, ал-Бирзали, аз-Захаби, Ибн Халдун) мәліметтері де растайды /4, 132, 143-144, 166, 274/.

Өзбектің Алтын Ордада беделді болуының арқасында оның көптеген жақтастары болды. Олардың қатарында аса ықпалды Хорезмдегі ханның билеуші өкілі Құлұқ-Темір өзінің бауырлары Сарай-Темір және Мұхаммед-кожа, шейх-уль-ислам Имад ад-Дин ал-Маскири сияқты тұлғалар болған еді. Темір-Құлұқтың қолдау көрсетуінің бір себебі, Өзбектің онымен шеше жағынан да бөле ретінде туыстық байланыстығы бар еді. Ал Хорезмдік шейх-уль-исламның қолдауына діни іскерлігі нәтижесі де байланысты еді, Өзбек жастайынан мұсылман дәстүрінде тәрбиеленгендіктен болар, Алтын Ордалық мұсылмандар оның билікке келуінен үлкен нәтиже күтті /1, 90/. Сондықтан, Өзбек таққа отыру алдында мұсылман жақтастарына Алтын Орданы ислам мемлекетіне айналдыратына уәде берген еді. Алайда, ол уәдесін тек өзінің билігінің нығайған кезінде, яғни 1320 ж. таман ол өзінің радикалды шешімін қабылдауға толық сенімді болған кезеңде жүзеге асырды. Бірақ бірқатар зерттеушілер Өзбек-ханның таққа отырған бірден исламды мемлекеттік дінге айналдырған дейді /5, 75; 6, 331-332; 7, 202/. Алайда, шығыс деректері бойынша, оның таққа отырған соң, сегіз жылдан кейін ғана исламды мемлекеттік дін ретінде қабылдаған деп сипатталған. Сонымен қатар, ан-Нувайри мәліметін сәйкес, 1314 ж. Өзбек-хан Мысыр сұлтанына жазған хатында Алтын Ордада ислам

дінін ұстанбайтын топтардың бар екенін және олармен күресуге мәжбүр екендігін хабарлаған /4, 132; 5, 75/. Шамасы, бұл күрес ислам жақтастарының толық жеңісіне дейін бірнеше жылға созылған.

Өзбек-хан, Алтын Ордадағы билігін нығайтқан соң, мемлекеттің сыртқы саясатын белсенділікпен жүргізе бастады. Оның сыртқы саясатының ауқымы да үлкен еді, оның негізгі бағыттары ретінде, Құлағулық Иран мемлекеті арасындағы талас-тартыс мәселесін шешу, италяндық сауда республикалары арасындағы экономикалық мәселелерді шешу, Берке-хан кезінде негізі қаланған Мысыр мәмлүк мемлекетімен дипломатиялық қатынастарын жалғастыру болып табылды.

Ең алдымен, Құлағулық Иранмен ұзақ уақыт бойы талас-тартыс объектісі болған Кавказ территориясын иемденуге деген талабын қою үшін және бұл мәселені бейбіт жолмен шешу мақсатында Ұлжайтуға жаңа елшілік аттандырды. Елшілік құрамында Өзбек-ханның беделді әмірлері Кек Темір Көреген, Байбаниал және Байбұқа болды /8, 73/. Байқағанымыздай, жаңа хан Алтын Орданың тағына отырған сәттен бастап-ақ, Құлағулық Иран билеушісіне өз талаптарын орындатуға тырысты. Оның себебі ретінде мемлекет құрамына жаңа жерлерді қосу арқылы мемлекетте өз беделін нығайтудың алғашқы қадамы еді. Әрине, Құлағулық Иран билеушілері Өзбек-хан бұл қойған талабын орындаудан бас тартты. Өзбек-хан өз талабын күшпен орындатудың қиындығы мен Ұлжайтудың Алтын Орда ханына бас имейтіндігін жақсы түсінді, осыған байланысты оған қысым көрсетудің қажетсіз екенін түсініп, онымен достық қарым-қатынас орнату мақсатында екінші елшілігін аттандырды /8, 73/. Бұл елшілікті 1314 ж. 11 мамырда Иран билеушісі жылы қарсы алды. Елшілік белгілі бір деңгейде екі мемлекет арасындағы қарым-қатынасты жандандырудың жолын қарастырды. Сонымен қатар, Ұлжайту-хан да екі мемлекет арасында достық қарым-қатынастың орнағанын қалады /8, 73/. Бірақ, Олжайту-хан Алтын Орда тарапынан шабуыл жасау қауіпінен өз әскерінің бір бөлігін Арран аймағында тұрақты түрде ұстап отырған еді. Ол кезде Арран билігі Қазан-хан кезінде қаза болған Нуриннің орнына отырған Құсайынның қолында болды. Осы оқиғадан кейін біршама уақыт өткен соң, Ұлжайту-хан 716 х.ж. рамазан айының 27-де (13 желтоқсан 1316 ж.) қайтыс болды. Құлағулық Иран тағына оның 12 жасар ұлы Абу Сайд (716/1316-736/1335 жж.) отырды /8, 75/. 1316/1317 ж. қысында Өзбек-хан Құлағулық Иран территориясын басып алуға асығыстық танытты. Вассафтың мәліметі бойынша,

оның мұндай асығыстығының себебі, осы аймақтарда тұратын лезгиндердің Алтын Ордамен тығыз қарым-қатынастары себеп болды /9, 19/. Кеңес тарихшысы А.Н. Насоновтың пікірі бойынша, лезгиндер Алтын Орда билеушісімен құпия түрде одақ жасасқан, сондықтан Дербентті қорғаған Құлағулық Иран әскербасы Тарамтаз, Өзбек-хан әскерлерінің жақындағаны жөнінде хабарсыз болған /10, 87/. Сонымен қатар, XIV ғ. араб авторы Ибн Дукмак мәліметіне сәйкес, Абу Саид таққа отырғанға дейін әмір Шопан Өзбек-ханға Құлағулық Иран тағын ұсынған дейді. Ал Алтын Орда ханы өзінің белгілі мемлекет қайраткері Құтлұқ-Темірмен кеңесе отырып, одан бас тартқан дейді. Оның себебін Ибн Дукмак былайша түсіндіреді, яғни Шопанның ұсынысын тындап болған соң Құтлұқ-Темір Өзбек-ханға егер ол ұсынысты қабыл алып, Хорасанға баратын болса, онда Солтүстік мемлекетке деген билігің уысыңнан шығып кетеді және оны басқа біреу иемденеді. Көп жағдайда өзге мемлекетті басқару аса қиынға түседі, сондықтан екеуін де билігіңді жоғалтып алуың мүмкін деп ақыл-кеңес береді /2, 243/. Осылайша оның Иран тағынан бас тартуының себебі, сол кезеңдегі қалыптасқан жағдайға байланысты Ирандағы моңғол биліктің тұрақсыздығына байланысты болса керек. Бұл оқиға Берке-ханның таққа отыруына дейін Борақшынхатунның Алтын Орда тағына отыруға Құлағуға ұсыныс жасаған оқиғасын еске түсіреді. Бірақ, Шопанның Өзбек-ханды Құлағулық Иран тағына отыруға шақырғандығы жөніндегі мәлімет басқа деректермен сәйкес келмейді. Сондай-ақ, бұдан кейінгі тарихи оқиғалардан әмір Шопанның Алтын Ордаға қарсы әскери қимылдары көрініс тапты. Осы жағдайда Өзбек-ханның Құлағулық Иран тағына отыруға деген шақыруы тарихи оқиғалармен де қайшы келеді. Осы оқиғалардан кейін де біршама уақыт Құлағулық Иран мемлекеті ыдырау қарсаңында Өзбек ханның сыртқы саясатының объектісі ретінде қарастырған. Бірақ, Ирандағы Құлағулықтар билігі күйреген соң, оның территориясында пайда болған мемлекеттер Өзбек-ханның ұрпақтарының сыртқы саясатының негізгі бағыттарының бірі болған еді.

Өзбек-ханның сыртқы саясатының келесі бағыты, бұрынғы Алтын Орда хандары сияқты италяндық сауда республикаларымен қарым-қатынасын орнатқан еді. 1320 ж. Қара теңіз аймағының венециандық көпестері Өзбек-ханға жүгініп, осы аймақтан тұрақты сауда-саттық факториясын салу үшін жер учаскесі мен сауда жеңілдіктерін беруін өтінді. Алайда, бұған қатысты ханның оң шешімін қабылдауы үшін ұзақ уақыт қажет болды. Өзбек-ханның уәзірле-

рі мен заңгерлері қалыптасқан жағдайды меңгеріп, Қара теңіз аймағында осыған дейін Иран ильхандары, Трапезунд императорлары және мемлекеттер тарапынан болған осындай келісімдерін талдауға 12 жыл уақыт кетті. Тек, 1332 ж. осыған сәйкес Өзбек-ханның жарлығы венециандық көпестерге беріп, Азакта (Азовта) өз факториялық құрылыстарын салуға құқық берді /11, 32/. Шамасы, Өзбек-хан венециандықтарға факториялар салуға иеліктер мен жеңілдіктер беруі, оның өзінің қарсыласы Құлағулық Иранмен экономикалық күресте жеңіліске ұшырамаудың алдын-алу еді. Өйткені, 1306 ж. Құлағулық Иран венециандықтарға сауда жеңілдіктерін беріп, ал 1320 ж. Құлағулық Иранның ең ірі қаласының бірі Тебризде сауда факториясын салуға рұхсат берген еді /12, 96/. Сондай-ақ, Өзбек-хан Алтын Орданың Балқан елдеріндегі Токта-хан кезінде әлсіреген сюзерендік бақылауын қайта қалпына келтіріп, күшейтуге әрекет жасап, бірқатар шаралар қолданды. 1323 ж. хан әскері византиялықтардан Адрианополдегі шайқаста жеңіліс тапқан Болгария патшасы Георгий II Тертерге көмекке барды. Бірақ, Өзбек-хан Византия императоры II Андроникпен, ал кейін оның мұрагері және немересі III Андроникке қарсы соғысқан жоқ. Өйткені, Өзбек-хан олармен туыстық байланысы (деректерде Байалунхатун атымен белгілі II Андрониктің қызына үйленген еді) бар еді /7, 202/.

1330 ж. Өзбек-хан әскері Балқанның шеткі аймақтағы билігі үшін күреске қатынасты: 3000 Алтын Ордалық жауынгер біріккен Валахиялық әскербасы I Басараб пен византиялықтарға жақтасып, сербиялық III Стефанға қарсы шықты. Алайда, сербиялық билеуші испан және неміс жалдамалы әскерлерін жалдап, нәтижесінде одақтастар әскерін Вельбуджде талқандап, Өзбек-ханның Балқандағы бұрынғы бақылауын қалпына келтіруге деген үмітін сөндірді /7, 202-203/. Өзбек-хан өз тарапынан әлденеше рет өз әскерін Литва мен Польшаға жортуылға аттандырды. 1324 және 1337 жж. Алтын Ордалық жасақтар ханның бұйрығымен Литваға шабуылдар жасап, көптеген адамдарын тұтқынға алды, бірақ бұл әрекеті Киев пен Волынь толық босата алмады. 1337 ж. Польшаға жасаған жорығы Батыс Русь жерлерін қорғау мақсатында емес, Рим папасының Алтын Ордаға қарсы крест жорығына жауап ретінде жасалған еді. Сонымен қатар, Алтын Орда мен Батыс Еуропа арасындағы Өзбек ханның кезінде біршама дипломатиялық қарым-қатынастар жүзеге асты. Тіпті Өзбек ханның мұсылмандықты мемлекеттік дін ретінде жариялауының өзі де, католиктік Еуропамен қарым-қатынастарына әсер еткен жоқ. 1338 жылы 13 шілдедегі папа XXII Иоанның

жазған хатында Өзбек ханға католик миссиясына құрметпен қарағанына өз ризашылығын білдіреді. 1339 жылы Өзбек хан папа XII Бенедикттің елшісі францискандық Жан де Маринь-олиді қабылдады. Ол Шағатай мемлекеті және Пекин сапарына шықпас бұрын арнайы келіп, керемет сәйгүлікті Өзбек ханға сыйлық ретінде берді /13, 153/.

Алтын Орданың сыртқы саясатының келесі бағыты ретінде Мысыр мемлекеті арасында байланыстар Өзбек-хан билігі кезінде белсенділікпен жүргізілген. Екі мемлекет арасындағы қарым-қатынастың қарқынды болғаны соншалықты, тіпті Алтын Орданың барлық мешіттерінде сұлтан ал-Малик ан-Насирдің есімін Өзбек-ханнан кейін атап, оған құрмет жасаған. Ұзақ жылғы Алтын Орда мен Мысыр арасындағы қарым-қатынас ақыр соңында туыстық байланыстың орнауына алып келді. Жалпы, Өзбек-хан өзге мемлекет билеушілерімен дипломатиялық некелік қатынастар арқылы туыстық одақтасу саясатын ұстанған. Ибн Баттутаның мәліметі бойынша, Өзбек-хан әйелдерінің бірі «Константинополь билеушісінің» қызы болған /4, 294/. Сонымен қатар, Өзбек-ханның өз қарындастарының бірін орыс княздарының бірі - Мәскеу князі Юрий Даниловичке қалыңдыққа бергені белгілі /14, 88/. Туыстық байланысты орнату жөніндегі ұсыныс жоғарыда айтылғандай, Алтын Орда тарапынан болып, Өзбек-хан билігінің бастапқы жылдарында Құтлұқ-Темірдің бастамасымен болғаны белгілі, яғни 1314 ж. Алтын Орда елшісі Мангуш осындай дипломатиялық миссиясын сәтті орындаған. әл-Айни мәліметтері бойынша, елші Өзбек-хан мен Құтлұқ-Темірдің хатын сұлтан ал-Малик ан-Насирге бере отырып, «он лично объяснился с султаном о том, что Кутлуг-Тимур указал ему [Мангушу] по части брака и союза» деген. Сұлтан келешектегі мұндай туыстық одақтасуға ризашылықпен құптаған /4, 516; 167/. Осының нәтижесінде екі мемлекет арасында туыстық байланыстар орнаған.

Қорытындылай келсек, Өзбек-хан кезінде Алтын Орда мемлекеті өзінің дамуының шарықтау шегіне жетті. XIII ғ. 20-30 жж. Жошы ұрпақтары халықаралық аренда орасан зор беделге ие болып, оның вассалдары ханға тікелей тәуелді болып, оның дұшпандары шекаралық аймақтарда қауіп төндіре алмады.

1. Почекаев Р. Ю. Цари ордынские. Биографии ханов и правителей Золотой Орды — СПб.: Евразия, 2010. — 408 с.
2. Өтеміс қажы. Шыңғыс-наме/ Факсимеле, транскрипциясы, мәтіннамалық ескертулер, зерттеу мақалалар В.П.Юдиндікі. Алғы сөзін жазған, түсіндірмелері мен көрсеткіштерін жасаған М.Қ.Әбусейітова. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005. – 400 б.
3. История Казахстана в персидских источниках. Т. IV: Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Т. II. Извлечения из персидских сочинений, собранные В. Г. Тизенгаузенем и обработанные А. А. Ромаскевичем и С. Л. Волиным/ Подг. нов. изд., введ., пер., коммент. М. Х. Абусейитовой, Ж. М. Тулибаевой. - Алматы, 2006.
4. История Казахстана в арабских источниках. Т. I: Тизенгаузен В. Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Т. I. Извлечения из сочинений арабских/ Подгот. нов. изд., введ., доп. и коммент. Б. Е. Кумекова, А. К. Муминова. - Алматы, 2005.
5. Греков Б. Д., Якубовский А. Ю. Золотая Орда и ее падение. М., 1998
6. Сафаргалиев М. Г. Распад Золотой Орды //На стыке континентов и цивилизаций: Из опыта образования и распада империй X-XVI вв. М., 1996. С. 277-526.
7. Вернадский Г. В. История России: Монголы и Русь Тверь; М., 2000.
8. Камалов И.Х. Отношения Золотой Орды с хулагуидами. Перевод с турец. яз. и науч. ред. И. М. Миргалеева - Казань: Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2007. - 108 с.
9. Закиров С. Дипломатические отношения Золотой Орды с Египтом. М.т 1966.
10. Насонов А. П. Монголы и Русь. История татарской политики на Руси. СПб., 2002.
11. Скржинская Е. Ч. История Таны (XIV-XV вв.)// Барбаро и Контарини о России. М., 1971. С. 29-64.
12. Карпов С. П. Итальянские морские республики и Южное Причерноморье в XIII-XV вв.: проблемы торговли. М., 1990.
13. Груссе Р. Империя степей. Аттила, Чингисхан, Тамерлан Т.П Пер. с франц. Х.К.Хамраева/ Сост. Б.М. Сужиков. – А., 2005. – 336 с.
14. Spuler, Die Goldene Horde. - В. Spuler, Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland. 1223-1502. Leipzig, 1943.

В статье на основе средневековых источниках, раскрывается внешняя политика Золотой Орды в годы правление Узбек хана. Автор характеризует цель и значение внешняя политика Узбек хана в реконструкции политических событий в начале XIV в.

In this article on the basis of medieval Arabian and Persian sources, is considered the foreign policy of the Golden Horde during the reign of Uzbek khan. The author explains the purpose and value foreign policy the Uzbek of the khan in reconstruction of political events beginning XIV century.